

**ПЫТАННЕ АБ НАКІРАВАННІ НОТЫ НАРОДНАГА КАМІСАРЫЯТА
ЗАМЕЖНЫХ СПРАЎ БССР НА АДРАС
МІНІСТЭРСТВА ЗАМЕЖНЫХ СПРАЎ ПОЛЬШЧЫ 21 ЖНІЎНЯ 1921 ГОДА**

Накіраванне ноты Народнага камісарыята замежных спраў БССР на адрас Міністэрства замежных спраў Польшчы 21 жніўня 1921 г. дэманструе пачатак фарміравання дыпламатычнага саюза паміж БССР і РСФСР, умацаванне федэратыўных сувязей, што вылівалася ў абмежаванне знешнепалітычных паўнамоцтваў БССР. Асноўная незадаволенасць цэнтральнага савецкага кіраўніцтва была выклікана “мяккім тонам” дакумента і абвінавачваннямі ў неўзгодненасці яго тэксту з Народным камісарыятам замежных спраў РСФСР, Палітбюро ЦК РКП(б).

Заклучаны Рыжскі мірны дагавор у сакавіку 1921 г. заклаў асновы новай геапалітычнай прасторы ў Цэнтральна-Еўрапейскім рэгіёне. БССР як краіна, якая хоць непасрэдна і не падпісвала гэты міжнародна-прававы акт, аднак праз перадачу мандата кіраўніцтву РСФСР на выдзненне перагавораў з польскім бокам і заключэнне адпаведных дамоў, вышла на новы ўзровень міждзяржаўных адносін. Яна была прызнана дэ-юре Польшкай Рэспублікай, на яе распаўсюджваліся ўсе артыкулы дагавора. Накіраванне ноты ад Народнага камісарыята замежных спраў (НКЗС) БССР на адрас Міністэрства замежных спраў (МЗС) Польшчы 21 жніўня 1921 г. служыць доказам таму, што дзейнасць БССР на міжнароднай арэне хоць і адбывалася пад строгім кантролем і кіраўніцтвам РСФСР, але была ў адзначаны перыяд самастойнай.

У айчынай і замежнай гістарыяграфіі справа накіравання дыпламатычнай ноты НКЗС БССР на адрас МЗС Польшчы амаль не разглядаецца. Маюцца толькі адзінкавыя згадкі аб наяўнасці ноты [1; 2]. У даследаванні М. М. Мязгі [3] звяртаецца ўвага на некаторыя перыпетыі, звязаныя з падрыхтоўкай і пасылкай гэтага дыпламатычнага дакумента. Аўтар сцвярджае, што нота была падрыхтавана пры згодзе і належным інфармаванні НКЗС РСФСР.

16 студзеня 1921 г. у Маскве быў падпісаны саюзны рабоча-сялянскі дагавор паміж РСФСР і БССР. Дакумент складаўся з 7 артыкулаў і быў складзены на рускай і беларускай мовах. У прэамбуле дагавора падкрэслівалася, што абедзве рэспублікі, зыходзячы з абвешчанага Вялікай пралетарскай рэвалюцыяй права народаў на самавызначэнне, прызнаюць – незалежнасць і суверэннасць кожнага боку, які дамаўляецца, і разумеюць – неабходнасць аб’яднаць свае сілы ў мэтах абароны, а таксама ў інтарэсах іх гаспадарчага будаўніцтва. Па дагаворы аб’ядноўваліся камісарыяты ваенных і марскіх спраў, знешняга гандлю, фінансаў, працы, шляхоў зносін, пошты і тэлеграфа, Вышэйшы Савет народнай гаспадаркі. Планавалася, што кіраваць аб’яднанымі камісарыятамі і кантраляваць іх дзейнасць будуць усерасійскія з’езды Саветаў, а таксама УЦВК, а БССР будзе накіроўваць ва ўказаныя органы сваіх прадстаўнікоў. Аб’яднаныя камісарыяты будуць уваходзіць у склад урада РСФСР, а ва ўрадзе БССР будуць мець упаўнаважаных, якія будуць зацвярджаць і кантраляваць ЦВК і з’ездам Саветаў БССР. Фармальна БССР магла праводзіць самастойную знешнюю палітыку, так як стварэнне аб’яднанага камісарыята замежных спраў саюзны дагавор не прадугледжваў. Аднак ён істотна не змяніў характар міжрэспубліканскіх узаемаадносін [4, с. 53]. Фармальна выступаючы ў якасці суверэннай дзяржавы, БССР ажно да стварэння СССР у снежні 1922 г. знаходзілася ў падпарадкаванні цэнтральнага савецкага кіраўніцтва. Згодна з –Палажэннем аб Народным камісарыяце замежных спраў БССР ад 22 жніўня 1921 г., камісарыят праводзіць дыпламатычныя зносіны, перагаворы і выкананне пастановаў СНК аб заключэнні дагавораў і дамоў з замежнымі дзяржавамі (арт. 2), аднак ён павінен садзейнічаць адпаведным савецкім установам у ажыццяўленні імі правоў,

устаноўленых гэтымі дагаворамі, а таксама садзейнічанне ўрадам іншых дзяржаў у БССР у рэалізацыі іх законных патрабаванняў. Такім чынам як бачна з «Палажэння» НКЗС хоць тэарэтычна мог уступаць у дыпламатычныя зносіны, але павінен быў улічваць існуючыя міжнародна-прававыя акты і нормы [5, с. 277–278].

Гэта яскрава заўважна ў дзейнасці Паўнамоцнага прадстаўніцтва БССР у Маскве, створанага 24 студзеня 1921 г. З першых дзён яго працы ў прыярытэце былі гаспадарча-эканамічныя пытанні. Пад яго эгідай праводзіліся нарады ўпаўнаважаных беларускіх эканамічных, гаспадарчых, кааператыўных органаў у Маскве: СНГ, Народнага камісарыята харчу, Народнага камісарыята знешняга гандлю, Цэнтралбелсаюза. У жніўні 1921 г. паўнамоцнае прадстаўніцтва наведаль павяраны па справам Польшчы ў РСФСР Т. Філіповіч, А. А. Галавінскі, дэлегаваны ад беларускіх арганізацый за мяжой, паўнамоцны прадстаўнік РСФСР у Літве С. І. Аралаў [6].

22 жніўня 1921 г. паступіў зварот паўнамоцнага прадстаўніка БССР у Маскве М. І. Мароза ў НКЗС РСФСР наконт неабходнасці ўзгаднення дзейнасці паміж наркаматамі замежных спраў РСФСР і БССР. Асноўная ўвага звярталася, што на той момант у Мінску працавалі польскія дэлегацыі змешаных камісій, утвораных па рашэннях Рыжскага дагавора (пагранічная, ваенна-ўзгадняльная, камісія па рэпатрыяцыі), аднак яны існуюць адасоблена, не ў кантакце з НКЗС Беларусі, не дасылаюць яму спісаў супрацоўнікаў, не ставяць у вядомасць аб колькасці і месцазнаходжанні сваіх участкаў, непасрэдна не зносяцца з установамі Беларусі, дыпламатычныя кур'еры з Масквы прыязджаюць у камісіі непасрэдна, не ставячы ў вядомасць, у выніку чаго НКЗС Беларусі не ў курсе таго, колькі працаўнікоў гэтых камісій знаходзяцца ў гэты час на тэрыторыі Беларусі, якімі паўнамоцтвамі валодаюць кожны з іх [7]. 30 жніўня 1921 г. намеснік наркома замежных спраў БССР А. Л. Бурбіс накіраваў намесніку наркома замежных спраў РСФСР М. М. Літвінаву і наркому замежных спраў Г. В. Чычэрыну лісты, дзе паставіў пытанне аб неабходнасці інфармавання і вырашэння праблем, якія датычацца Беларусі, непасрэдна з удзелам прадстаўнікоў БССР [5, с. 281–282]. Акрамя таго, А. Л. Бурбіс указвае на сустрэчу А. Р. Чарвякова 28 жніўня 1921 г. з начальнікамі аддзела ўсходніх ускраін МЗС Польшчы А. Шмулінскім, падчас якой польскі дыпламат выказаў жаданне польскага ўрада мець свайго прадстаўніка ў Мінску, як гэта адбываецца ў Харкаве. Таксама было закранута пытанне так званага палітычнага бандытызму, аб нападзе войск С. Н. Булак-Балаховіча на мясцовае насельніцтва ў савецка-польскім памежжы. А Шумілоўскім было падкрэслена, што польскі бок не мае ніякага дачынення да гэтай справы.

30 жніўня 1921 г. намеснік наркома замежных спраў БССР А. Л. Бурбіс зноў звярнуўся ў НКЗС РСФСР з прапановай уключыць прадстаўнікоў БССР у пагранічную камісію, а таксама перадаць НКЗС БССР матэрыяльную і гаспадарчую частку змешаных камісій. Падкрэслівалася, што калі праца змешаных камісій будзе весціся ў кантакце з беларускім урадам, то гэта прадэманструе незалежнасць БССР і для Польшчы, і палепшыць іх кантакты з мясцовымі ўладамі. Паралельна НКЗС БССР даручыў прадстаўніцтву пры СНК РСФСР звярнуць увагу на тое, што змешаныя камісіі не маюць мандатаў на працу ад БССР. Напрыклад, у мандатах ваенных тапографаў, якія выдаваліся пагранічнай камісіяй у Мінску, значылася толькі, што яны праводзяць граніцу паміж Расіяй, Украінай і Польшчай. Паступова ўрад БССР перайшоў ад простага зацвярджэння кандыдатур НКЗС РСФСР да вылучэння сваіх. Старшыней беларускай дэлегацыі змешанай пагранічнай камісіі быў прызнаны М. П. Ітві, а з 23 красавіка 1923 г. – Я. Рубінчык [2, с. 34].

21 жніўня 1921 г. Старшыня СНК і Народнага камісара замежных спраў БССР А. Р. Чарвякоў накіраваў ноту міністру замежных спраў Польшчы К. Скірмунту з пратэстам супраць праследванняў польскімі ўладамі насельніцтва Заходняй Беларусі [8, с. 60–61]. У дакуменце ўказвалася на закрыццё беларускамоўных школ (адзначаны прыклад в. Малая Бераставіца, цяпер Гродзенскай вобласць), арышт настаўнікаў (Ус, інспектар Лідскай акругі заявіў, што ён не пацярпіць беларускіх школ, распараджэнне начальніка дэпартамента асветы аб арышце беларускіх настаўнікаў у Барунах 15 мая 1921 г.); на забарону на арганізацыю таварыстваў узаемадапамогі і кааператываў, на дрэннае матэрыяльнае забеспячэнне беларускіх

дзіцячых устаноў; забарону на распаўсюджванне беларускамоўнай прэсы. Усе гэтыя прыведзеныя факты служылі добрым доказам парушэння польскім бокам арт. 7 Рыжскага мірнага дагавора (права свабоднага развіцця мовы і культуры).

Напярэдадні, 30 чэрвеня 1921 г. Старшыня СНК БССР накіраваў тэлеграму намесніку народнага камісара замежных спраў РСФСР М. М. Літвінаву, у якой прывёў выпадкі парушэння правоў Беларускай Рэспублікі польскім бокам. У выніку 2 ліпеня 1921 г. намеснік народнага камісара замежных спраў РСФСР М. М. Літвінаў указаў, што «лічыць мэтазгодным, каб нота пратэсту зыходзіла ад Урада Беларускай Рэспублікі. Копію ноты не адмовіце нам паведаміць!». 3 ліпеня 1921 г. Г. В. Чычэрына накіраваў тэлеграму А. Р. Чарвякову, у якой указваў, што «лепей усяго, калі беларускі савецкі ўрад сам звернецца да Польшчы з пратэстам на аснове Рыжскага дагавора, у якім Беларусь праз нас удзельнічала» [9, арк. 7–9].

25 жніўня 1921 г. на пасяджэнні Палітбюро ЦК РКП(б) была разгледжана справа несанкцыянаванай пасылкі ноты НКЗС БССР на адрас МЗС Польшчы. У выніку па прапанове Г. В. Чычэрына даручылі яму ж зрабіць указанне, што далейшыя міжнародныя выступленні Беларускага ўрада павінны быць толькі са згоды НКЗС РСФСР.

3 верасня 1921 г. паступіў ліст НКЗС БССР у НКЗС РСФСР з тлумачэннем пазіцыі па пытанні накіравання Польшчы дыпламатычнай ноты ад 21 жніўня 1921 г. [10]. Народны камісарыят замежных спраў БССР даведаўся ад С. С. Пясткоўскага, старшыні расійска-украінскай дэлегацыі ў Змешанай пагранічнай камісіі, прадстаўніка Народнага камісарыята па справам нацыянальнасцей РСФСР, які ў той час знаходзіўся ў Мінску, што НКЗС РСФСР незадаволены тэкстам ноты ад 21 жніўня 1921 г., яе «мяккім тонам». У адзначаным лісце фігуруе В. Р. Мянжынскі, член Калегіі НКЗС РСФСР, які з'яўляўся галоўным інфарматарам па гэтай справе. А. Л. Бурбіс, намеснік народнага камісара замежных спраў БССР, у пачатку верасня 1921 г. выконваў абавязкі народнага камісара, у адказе ўказаў, што «мяккі тон ноты выкліканы перш за ўсё нежаданнем абвастраць адносіны савецкіх рэспублік з Польшчай». Акрамя таго, незадаволенасць цэнтральнага кіраўніцтва была выклікана і тым, што ўноце было закранута пытанне «аб кааператывах», якое «магло кваліфікавацца палякамі як умяшальніцтва ў іх унутраныя справы». Таксама немалаважным пунктам стала падрыхтоўка ў гэты адрэзак часу ноты НКЗС РСФСР ад імя савецкага ўрада на адрас Польшчы, у якой выказваўся пратэст супраць дзейнасці на польскай тэрыторыі Рускага эвакуацыйнага камітэта Б. В. Савінкава і Народнага саюза абароны радзімы і свабоды, супраць шматлікіх выпадкаў бандыцкіх налётаў на мясцовае насельніцтва, старшын рэўкамаў, часткі савецкай міліцыі атрадамі Савінкава, якія бесперашкодна пераходзілі савецка-польскае памежжа з польскага боку.

З гэтага ліста становіцца зразумелым, што адносна гэтай ноты вялася перапіска з НКЗС РСФСР і быў дасланы папярэдні тэкст яе 30 чэрвеня 1921 г. за № 4995 і ў адказ былі атрыманы дзве тэлеграмы – ад народнага камісара Г. В. Чычэрына за № 112 і намесніка народнага камісара М. М. Літвінава за № 95 ад 2 ліпеня, у якіх прапаноўвалася беларускаму савецкаму кіраўніцтву даслаць ноту самім згодна з Рыжскім мірным дагаворам [11].

8 верасня 1921 г. польскі павяраны ў Маскве прыняў ноту Г. В. Чычэрына, у якой указвалася, што варожая арганізацыя Б. В. Савінкава фактычна цалкам захавана, але пад іншай назвай [12, с. 8–9]. 11 верасня 1921 г. НКЗС РСФСР уручыў польскаму прадстаўніку ў Маскве чарговую ноту, у якой польскія ваенныя колы і ўрад абвінавачваліся ў садзейнічэнні і патуранні рускім контррэвалюцыйным арганізацыям. 15 верасня НКЗС РСФСР паведаміў аб намеры Францыі ўцягнуць Польшчу ў вайну супраць савецкіх рэспублік. На наступны дзень паступіла польская вербальная нота з патрабаваннем да 1 кастрычніка вызваліць і даставіць да мяжы ўсіх польскіх заложнікаў і палонных; перадаць Польшчы золата і каштоўнасці, якія ёй належаць па Рыжскаму дагавору; тэрмінова ўзнавіць працу рээвакуацыйнай і спецыяльнай змешаных камісій. Варшава пагражала разрывам дыпламатычных адносін [13, с. 17].

7 верасня 1921 г. паступіла шыфраваная дэпеша народнага камісара замежных спраў РСФСР Г. В. Чычэрына С. С. Пясткоўскаму, у якой утрымлівалася просьба «звярнуць увагу

беларускага ўрада, што яго нота была няўчас. Яна можа моцна пашкодзіць нашай палітыцы і паслужыць аргументам супраць нас, так як нас (НКЗС РСФСР) будуць лічыць яе аўтарамі [14].

У нотнай перапісцы савецкага кіраўніцтва з Польшчай красавіка – пачатку кастрычніка 1921 г. РСФСР акцэнтавала ўвагу на шматлікія парушэнні артыкула V Рыжскага мірнага дагавора. Падпісаны ў Рызе мірны дагавор абавязваў польскае кіраўніцтва адмовіцца ад падтрымкі арганізацый і груп, якія ў палітычных адносінах пагражалі боку, які дамаўляецца. У артыкуле V Рыжскага мірнага дагавора ўказвалася, што абодва бакі дамаўляліся ўзаемна гарантуюць поўную павагу суверэнітэта іншаму баку і ўстрыманне ад любога ўмяшальніцтва ў яго ўнутраныя справы, у прыватнасці ад агітацыі, прапаганды і любога віду інтэрвенцыі, або іх падтрымкі [15, с. 712]. Так атрымоўвалася, што артыкул V дагавора парушала толькі Польшча, а нота 21 жніўня 1921 г. ад НКЗС БССР магла стаць асновай абвінавачвання ў ва ўмяшальніцтве ва ўнутраныя справы, г.зн. РСФСР таксама магла выступіць парушальніцай Рыжскага дагавора. У выніку – Палітбюро прыняло пастанову, што Беларусь не павінна без згоды з намі ажыццяўляць міжнародныя выступленні [16, с. 72]. Гэта яркая дэманструе пачатак фарміравання дыпламатычнага саюза паміж БССР і РСФСР, умацаванне федэратыўных сувязей, што вылівалася ў абмежаванне знешнепалітычных паўнамоцтваў БССР.

15 верасня 1921 г. НКЗС БССР накіраваў ліст у ЦБ КП(б)Б, у якім растлумачвае ход справы адносна пасылкі ноты на адрас МЗС Польшчы. НКЗС РСФСР паскардзіўся ў ЦК РКП(б) на кіраўніцтва НКЗС БССР, якое не ўзгадніла тэкст ноты. На самой справе нота была ўзгоднена з цэнтральным кіраўніцтвам, доказам служыць дзве тэлеграмы (№ № 95 і 112) на адрас Г. В. Чычэрына і М. М. Літвінава. 21 верасня 1921 г. ЦК КП(б)Б накіраваў сакрэтную тэлеграму на адрас ЦК РКП(б) і НКЗС РСФСР с тлумачэннямі адносна ноты. Былі накіраваны копіі дзвюх тэлеграм Г. В. Чычэрына і М. М. Літвінава. Беларускі бок яшчэ раз падкрэсліваў, што нота была накіравана з ведама і са згоды НКЗС РСФСР. Аднак не аспрэчвае рашэння Палітбюро ЦК РКП(б) ад 25 жніўня 1921 г. аб узгадненні ўсіх міжнародных акцый з цэнтральным кіраўніцтвам. У той жа дзень была накіраван нота ў НКЗС РСФСР В. Р. Мянжынскаму з дадатковымі тлумачэннямі. У ёй указваецца, што нота была накіравана без папярэдняга абмеркавання ў ЦБ КП(б)Б, але са згоды і ведама НКЗС РСФСР [9, арк. 11]. У выніку, 7 снежня 1921 г. на адрас ЦБ КП(б)Б паступіла тэлеграма ЦК РКП(б) за подпісам В. Молатава, у якой згодна з прапановай Калегіі НКЗС РСФСР падпісвалася ўстрыманца ад самастойнай выдачы замежных пашпартаў [9, арк. 13].

Нота НКЗС БССР да МЗС Польшчы 21 жніўня 1921 г. стала праявай самастойнай дыпламатычнай дзейнасці беларускага кіраўніцтва. У ёй утрымліваўся пратэст супраць парушэння VII артыкула Рыжскага мірнага дагавора польскім бокам: закрыцця беларускамоўных школ, забароны беларускамоўнай прэсы, дрэннага матэрыяльнага забеспячэння беларускіх дзіцячых прытулкаў. Аднак, зыходзячы са шматлікай перапіскі НКЗС БССР з НКЗС РСФСР, ЦБ КП(б)Б, можна канстатаваць, што па-першае, ініцыятыва аб накіраванні ноты зыходзіла ад цэнтральнага савецкага кіраўніцтва, па-другое, тэкст дакумента быў падрыхтаваны ў беларускім наркамаце замежных спраў, аднак канчаткова не быў узгоднены з ЦБ КП(б)Б, і магчыма, з НКЗС РСФСР. – Мяккі тон ноты, адсутнасць публікацыі ў адкрытым друку (зроблена па ўказанні Г. В. Чычэрына), наяўнасць значнай колькасці аналагічных пратэстных дакументаў ад ураду РСФСР паслужылі прычынай таго, што польскі бок ніякім чынам не адрэагаваў на гэтае пасланне БССР.

Крыніцы і літаратура

1. Ольшанский, П. Н. Рижский мир. Из истории борьбы Советского правительства за установление мирных отношений с Польшей (конец 1918 – март 1921 гг.) / П. Н. Ольшанский. – М.: Наука, 1969. – 260 с.
2. Цынкевіч, В. М. Палітычныя ўзаемадачынненні паміж БССР і Польскай Рэспублікай у 1921–1929 гг. / В. М. Цынкевіч / канд. гіст. навук. – Мінск: БДУ, 2004. – 127 с.

3. Мезга, Н. Н. Советско-польские отношения 1921–1926 годов: новый этап противостояния / Н. Н. Мезга. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2019. – 229 с.
4. Тихомиров, А. Взаимоотношения БССР и РСФСР в 1919–1921 гг.: противоречивое партнерство / А. Тихомиров // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2003. – № 3. – С. 46–55.
5. Знешняя палітыка Беларусі : зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 4 т. – Мінск: БелНДДАС, 1997. – Т. 1 : 1917–1922. – 398 с.
6. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 15. – Воп. 1. – Спр. 10. – Арк. 71. 7. НАРБ. – Ф. 15. – Воп. 1. – Спр. 22. – Арк. 91.
8. Документы и материалы по истории советско-польских отношений : в 14 т. / под ред. И. А. Хренов, Т. Цесляк. – М.: Наука, 1966. – Т. 4 : апрель 1921 г. – май 1926 г. – 562 с.
9. НАРБ. – Ф. 4п. – Воп. 1. – Спр. 676.
10. НАРБ. – Ф. 15. – Воп. 1. – Спр. 22. – Арк. 111.
11. Архіў знешняй палітыкі Расійскай Федэрацыі (АЗП РФ). – Ф. 122. – Воп. 4. – П. 18. – Спр. 190. – Арк. 7ад.
12. Документы внешней политики СССР : в 24 т. – М.: Госполитиздат, 1960. – Т. 4 : 19 марта – 31 декабря 1921 г. – 836 с.
13. Советская Россия и Польша: сб. документов. – М.: Издательство НКВД, 1921. – 34 с.
14. Расійскі дзяржаўны архіў сацыяльна-палітычнай гісторыі (РДАСПГ). – Ф. 5. – Воп. 1. – Спр. 2101. – Арк. 3.
15. Документы внешней политики СССР : в 24 т. / редкол.: Г. А. Белов [и др.]. – М.: Госполитиздат, 1959. – Т. 3 : 1 июля 1920 г. – 18 марта 1921 г. – 723 с.
16. Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1914–1991 гг.) : зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 4 т. / склад. А. Ф. Вялікі [і інш.]. – Мінск: Юніпак, 2012. – Т. 2 : 19 сакавіка 1921 – 31 жніўня 1939 г. – 480 с.